

A megigazulás.

III.

Kálvin János felfogása egészen különbözik mind a katolikus, mind az evangélikus felfogástól. Szerinte csak az lehet igaz, a kit Isten erre előre kiválasztott. E helyen idézem az ő felfogását.

„Isten a maga áldását nem egyenlő mértékben osztotta sem az embereknek, sem más lényeknek. Panaszolkodhatnak-e a kutyák, ökrök és szamarak, hogy Isten őket nem embereknek **teremtette** (Institut. III. 22, 1.) s ezen intézkedésében csak **saját tetszése** volt az irányadó. Öröktől fogva elvégezte az embernek bünbeesését, mert ezt a maga dicsőítésére jónak **látta**, ezzel kapcsolatban azt is elvégezte, hogy az elesett emberek közül némelyeket az örökéletre kiválaszt, másokat ellenben az örök kárhozatnak enged át **zsákmányul** és Istennek **ezen örök végzését** az ember meg nem változtathatja. Az **üdv elnyerésében** az el nem választott nem lehet munkás, az **elválasztott** pedig azt el nem vesztheti. És ez nem igazságtalanság; mert az eset következtében az egész emberiség kárhozatot érdemelt. Midőn tehát Isten némelyeket kegyelmébe vesz, ez által jóságát bizonyítja be, a többiek ellenben igazságosságát gyakorolja! A bűnös hiába **mentegeti magát** azzal, hogy ő Isten akaratát teljesítette, mert a bűnösben meg volt a gonosz szándék, melyet azonban Isten jóra fordít. Hogy miként állhat meg egymás mellett ezen két ellentétesnek látszó vélemény, azt ne kutassuk, mert Isten bölcsességének mélységébe úgy sem hatolhatunk be; elég példát szolgáltatnak erre Jób könyve és a próféták iratai. Az elválasztás tanából bármily rettenetesnek és igazságtalannak tessék is, nem következik, hogy az ember erkölcsileg közönyössé, érzéketlenné legyen, vagy éppen kétségbe essék, mert az, ki az elővégzésre és elválasztásra hívő lélekkel gondol, az önzéstől, a kevélységtől tartózkodik és

önmaga felett feszült figyelemmel őrködik, bizonyos levén arról, hogyha bűnt nem követ el, ez annak a jele, hogy ő is választott“.¹

Kálvin szerint tehát az ember igazzá nem lehet, ha az Isten előre ki nem választotta, hogy igaz legyen. Ha igaz az ember, ez annak a jele, hogy ő is választott. Ha a megigazulást egyszer elnyertük, semmiféle okból elveszteniünk nem lehet. Kálvin szerint a hívők gyermekei kereszteleetlenül is idvezülnek, mert szentek és az egyház tagjai. Oly meggyőzőleg mondja Lang: „A Kálvin-féle dogma oly kemény barbarismus és azon Isten, melyet feltételez, mely egyenlő erkölesi minőség mellett az egyiket üdvözíti, a másikat elkárkoztatja, oly kézzelfoghatólag elvesztette az erkölesi hatalom jellemét s alászállott az erkölesi elhatározások iránti közönyös természeti hatalommá, hogy a rendszer hibáját nem lehet jóvá tenni közvetítések által, hanem kénytelenek vagyunk új alapokat keresni, nevezetesen oly Istenfogalomra emelkedni, mely nem a világon kívül és a felett álló külön lény, melylyel szemben a világ önállóan teremtmény.

Mit jelent az, hogy az emberi természet az üdvösség elnyerésében legkevésbbé sem működik közre, hanem csak szenvedőlegesen fogékonysággal bír? Micsoda az emberi, magában véve, az isteni nélkül? Egy semmis abstractio. Vajjon az értelem és a szabadság, melyben az Isten az embernek ismerete és akarata számára magát kijelenti és cselekszik, nem tartozik-e az ember lényegéhez? Vajjon az erkölesi eszmét, mely az ember lelkiismeretét, mint az embernek saját valódi lényege, elhatározza, el lehet-e választani az ember természetétől? Vajjon az értelem és a lelkiismeret csak szenvedőlegesen átmeneti pontok bennünk az abszolút munkássága számára és nem az emberi önmunkásság működései? ²

Valamint az Isten és világ közötti elvont dualismus, melyből a katolikus gondolkozás kiindul, nem létezik; úgy az elválasztottak és elkárhozottak merev különválasztása sem létezik a valóságban.

Vajjon miként egyeztethető össze az Isten atyaságával, hogy némelyeket, mielőtt bármit cselekedtek volna, örök életre vagy örök kárhozatra választott ki? Jézus ezt sehol nem tanította az evangéliumban, egy helyet sem találunk ennek kimagyarázására. Még azt lehetne érteni, hogy az isteni bölcsesség akarhatja az, hogy ezen a földön némelyek szerencsések, mások szerencsétlenek. Azt kimagya-

¹ Wurga Lajos: „A keresztyén egyház történelme“. Sárospatak, 1887. II. köt. 123. l.

² Lang H.: „Ker. Dogm.“, ford. Kereszturi. 149. l.

rázni nem tudjuk, hogy az egyik miért születik fényben, hatalomban, a másik nyomorban és szegénységben? Az egyik ember miért érez határtalan szeretetet a törvény, jog és igazság iránt, míg a másíknak minden jogos, a mi hasznára van, minden igazságos, a mi vagyonát növeli, minden jogos, a mi jól esik? Miért van az, hogy az egyik gyűlöli a vétket és szembeszáll magával a bűnnel és a bűnös világgal, a másik szövetkezik a vétkekkel az erény, becsület, jellem és az igazság ellen? Bizony sok dolog van a nap alatt, a mit még nem tudunk. Krisztus is azt mondá tanítványainak: még sokat mondhatnék nektek, de most el nem hordozhatjátok.

Annyit azonban tudunk, hogy az Isten nem mértékkel adja azoknak a lelkét, a kik az erény, igazság bajnokai. Hisz a talentumokat sem egyformán osztotta ki Isten a Jézus példázata szerint.

A praedestinatio tana megsemmisitené az ember szabadakaratáról szóló tant. Oly ember, a ki már Isten rendelésénél fogva magát nem tökéletesítheti, el nem képzelhető. Egy ilyen felfogás igen szomorú következményekkel járna a társadalomban. Én úgy látom, hogy a praedestinatióban való hit sok helyt el van terjedve a nép között, sőt nem egy helyen még a tanult, mivelte emberek közt is.

Ha valaki beteg, így szólanak: az Isten így rendelte. Orvosért, orvosságért nem is mennek, mert tudják, hogy az Isten rendelése ellen hiába küzdik a gyarló földi halandó. Ezért biznak mindent az Istenre. Jobban adja, ha úgy akarja. Ha meghal valaki hirtelen, arra azt mondják, hogy az Isten úgy rendelte és úgy kellett, hogy meghaljon. Ha valaki részeges, pazarló, arra meg azt mondják, az Isten rendelése ez. Ismertem a többek között egy nagyon részeges embert, a kinek a feleségét szólították meg, hogy vigyázzon a férjére, foglalja el valamivel, beszéljen a lelkére, tegyék el előle az italt; az asszony azt felelte: úgy teremtette őt az Isten. Hát bogáncsot, töviset miért teremtett? Arra rendelte őt is, hogy részeges legyen. Hiába mondtam az asszonynak, hogyha akar az ember, nem iszik szeszes italt. Ezt meg lehet állani igen könnyen. A tolvajra meg ráfognak, hogy azért lop, mert az Isten tolvajnak teremtette s nem teheti, hogy ne lopjon, vagyis Isten arra rendelte, hogy lopjon. Hát felvilágosult ember ajkairól hánytól halljuk, hogy én azért születtem, hogy folytonosan beteg legyek. Engem az Isten arra rendelt, arra kárhoztatott, hogy folyton másokért szenvedjek, hogy nyomorultul éljem le az életemet. A szegények meg azt hiszik,

hogy Isten őket arra rendelte, hogy az egész életen át nyomorkodjanak. Azért nem tesznek semmit helyzetük javításán. E miatt a tan miatt halad oly lassan a művelődés, a jóllét a nép között. Miért munkálkodjék, miért legyen takarékos, mikor az Isten őt úgy is nyomorult szegénynek teremtette. „Valahogy lesz, mert sehogy még sohasem volt“. Ez az életelvük.

E tannal némileg összefügg az átöröklés és fejlődés elmélete. Újabb időben igen sok tudós igyekezik kimutatni, hogy az ember örökli szüleitől a lelki tehetségeket.

Ribót¹ írja: „Az átöröklés, e kiválóan föntartó hatalom, átruházni törekszik az ivadékokra az ősök egész természetét és pedig úgy minden testi, értelmi, erkölcsi rosszabbulást, mint minden tests értelmi és erkölcsi javulást. Törvényeink vak végzetessége épp úgy szabályozza a hanyatlást, mint a haladást.

Tehát az ember születése pillanatában nem olyan, minden behatástól ment, szűzies alak, minőnek Bonnet és Condillac álmodták. Nem csupán bizonyos testszerkezettel, bizonyos idegszervezettel születik, a mely őt képessé teszi arra, hogy bizonyos lényegében rejlő módon gondolkozzék, érezzen és cselekedjék; hanem azt is mondhatjuk, hogy számtalan emberöltő tapasztalatai szunnyadnak benne. Éppen nem egy pillanat műve, sőt inkább az egész mult résztvett benne az ő formálásában. Mechanismusának és dynamismusának jelenlegi állapota számtalan, lassan fölhalmozódott módosulat eredménye és állíthatjuk, hogyha az átöröklés egyedül működnék, ha semmi keresztelkedés, semmi önkéntes elváltozás, semmi rejtett lelki kapcsolatok és átalakulások nem szerepelnének, akkor az utódok végzetszerűleg kényszerítve volnának éppen úgy érezni és gondolkozni, mint ősök.

Alább írja:² „Egyszóval az átörökléstől függ, hogy milyen erős vonzalommal viseltetünk a jó vagy a rossz iránt, következőleg, hogy mily erős bennünk a hibázásra való képesség, de nem neki köszönhetjük *se az erényt, se a bűnt*. Az erény és bűn *nem önmagától létezik*; ezek nem a ránk ható *külső vagy belső* impulsiók végzetes természetében állanak, *hanem az akarat* szellemi és *organikus* elemeinek közreműködésében“. E szerint az az ember, a ki ősei

¹ Ribót Th.: „A lelki átöröklés“. Ford. Holló István. Budapest, 1896. 305. lap.

² Ribót, i. m. 367. l.

gondolkozás- és érzés-módját öröklí, belsőleg készítetve van úgy akarni s következképp eselekedni, mint azok.

„Második eset az, a melyben az örökölt hajlamok ellenállhatatlan jelleműek. Mellőzve az erősen kifejtett téboly állapotait, a melyekben az egyén magán kívül van, a személyiség végzetes impulsiók, rögeszmék által megrohanva és utoljára legyőzve eltűnik, láttunk olyan eseteket is, a melyekben a hibára és a bűnre való hajlam kétségtelenül oly örökség, a mely ellenállhatatlanul érvényesül. A személyes tényezőnek nincs többé ereje a belső rugók megfékezésére. Emlékezzünk csak a bűnös teratologia azon eseteire, a melyeket az érzelmek és szenvedélyek átörökléséről szóló fejezetben ismertettünk. Itt már nincs többé bűnös“. (Ezen fejezetben, 94. l., meggyőző példákkal fejti ki, hogy a részegeskedés nemi szenvedély, a lopás, fősvénység öröklődnek.)

„Abban a szüntelen küzdelemben, mely bennük az egyéni és faji jellem közt, a személy és az átöröklés közt, vagy ha úgy tetszik, a szabadság és kényszerűség közt folyik, a szabadság többször legyőzöttik, mint hinnők. Azonban nem merjük ezt bevallani és miként Burdach igen jól mondja, azon szép szándék mellett, hogy kimutassuk, miszerint az ember szabad, nagyon is elfeledjük, „hogy az átöröklésnek a valóságban több hatalma van szervezetünk és jellemünk fölött, mint minden külső akár testi, akár lelki befolyásnak“. (I. m. 368. lap.)

Ribót a midón állítja, hogy bizonyos tehetségeket, hajlamokat öröklünk, elismeri, hogy a nevelés is nagy befolyással van az ember jellemére.

Midón elmondja, hogy az éghajlat, levegő, talajalakulás, életmód, táplálék, ital, szóval mindaz, a mit a régibb physiologia a circumfusa és ingesta műkifejezések alatt ért, szakadatlan hatásával alakítólag foly be az emberi szervezetre: hogy azok a lappangó és néma benyomások, a melyek sohasem válnak tudatossá, bár folyton hatnak ránk, idők multán megalkotják a constitutio azon állandó jellegét, a melyet temperamentumnak nevezünk.

A nevelés befolyása hasonló nemű; ez erkölcsi környezetet alkot és végeztelja bizonyos megszokást teremteni. Elmondhatjuk, hogy ez az erkölcsi környezet épp oly összetett, épp oly különemű és változó, mint bármely természeti környezet. Mert a nevelés, a szó pontos és teljes értelmében, nem csupán szüleink és tanítóink útmutatásából áll: hanem az erkölcsök, vallásos nézetek, olvasmá-

nyok, a társalgás, a melyet folytatunk vagy végighallgatunk, megannyi néma befolyások, a melyek hatással vannak a lélekre, miként a rejtett érzelmi ingerek a testre és hozzájárulnak neveltetésünkhöz, vagyis ahhoz,¹ hogy bizonyos megszokásokra tegyünk szert!

Igy, a midőn e kiváló francia tudós elmondja, hogy bizonyos hajlamokat öröklünk, de sem az erényt, sem a bűnt, nem örököljük, maga a tudomány is ellene mond a Kálvin-féle kiválasztás erkölcsi szempontból is tarthatatlan elméletének. De egészen a mi meggyőződésünkkel egyezik a felfogása a haladásról is.

„A haladás majdnem mindenki számára átmenetet jelent a rosszról a középserűre, a középserűről a jóra, a jóról a jobbra szóval javulást. Minthogy a történelem azt tanítja, hogy az emberiség nagyjában a kevésbé tökéletesről a tökéletesebb felé halad; minthogy látjuk, hogy idővel az erkölcsök szelidülnek, az élet kényelmesebbé, a szokások erkölcsösebbé, a társadalmi intézmények igazságosabbakká, a politikai intézmények szabadelvűekké, az ismeretek kiterjedtebbé, a hitelvek észszerűebbekké válnak: ebből azt következtetjük, hogy daczára a hátramenésnek, kivételeknek, csalódásoknak és ezáfolatoknak — utoljára is a haladás, vagy is az embernek és az ő erkölcsi környezetének javulása fog győzni; s azt tartjuk Herderrel, hogy az emberiség az oly részeghez hasonlít, ki sok előre hátra tántorgás után utoljára is célhoz jut. Ez értelemben a haladás tisztán emberi dolog, mely az erkölcsi és politikai tudományok körére szorítkozik, a történelem területén mozog s határai azok, a melyeket a szabadságnak kijelölünk.“²

Mig Kálvin felfogásában az ember azért jó, mert Isten jónak rendelte, addig Ribót, a ki a lelki átöröklést hirdeti, elismeri, hogy a bűn nem önmagától létezik, hanem az akarat szellemi és organikus elemeinek közreműködésében áll. Azonban a szabadakaratot ő nem ismeri el.

Midőn elmondja, hogy Mózesnél, mint a keresztények nagy részénél az a felfogás volt elterjedve, hogy a bűnt és az erényt is öröklik a magzatok szüleiktől, megjegyzi, hogy e felfogások ma már csak a történelemben élnek. A család felelőssége helyét az egyén felelőssége foglalta el. Azonban az átöröklés éppen olyan erősen súlyosodik az utóbbira. Emlékezzünk csak a gyilkosok, tolvajok és gyujtogatók családjaira, (itt az általa felsorolt számos példára utal), kiknél a gonosztevő hajlam nem tulajdonítható egészen a nevelésnek.

¹ Ribót, i. m. 360. l. ² Ribot, i. m. 298. l.

Ha majdan az egyén abszolút szabadságának téves fogalma helyébe az átöröklés törvényeinek tökéletesebb ismerete lép, nem fog-e ez ovó rendszabályokhoz vezetni? Ha majd valamikor az átöröklés közkeletű és zavaros fogalma helyére az annak mindenhatóságáról való meggyőződés fog lépni, nem fogjuk-e befolyását a jövő idők törvényhozásaiban feltalálni? (i. m. 422. l.)

Ezzel szemben is fentartjuk az akarat szabadságáról való hitünket. Oly szépen mondja Lang:¹ „Nem kell az ember akaratilag szabadságának mozzanatát figyelmen kívül hagyni. Az ember erkölcsi becsé s egyszersmint boldogságának vagy boldogtalanságának fokozata attól függ, hogy a neki adott tehetségeket s a világban számára kimutatott helyen a kínáló eszközöket és körülményeket miként használja fel. Senki sincs magában elkárhozva, mivel az emberben immanens istenkép által mindenkinek része van a kegyelemben; az Isten által elkárhozható csak az van, a ki önmagát elkárhozhatja magát az örökéletre nem tartja méltónak, midőn makacsul megmarad a bűnben, jóllehet tudja, hogy az valódi lényegével ellenkezik. Az önmagát itéli el s kitzasztja magát istenországa szabadságából és világosságából az érzékiség és setétség hatalma alá.

Mint hogy az erkölcsi élet fokozati különbsége végetlen, tehát igaztalan ellentét minden embert a kiválasztottak és elkárhozottak két osztályába sorozni s azon kérdést, mely az egyházi dogmatikának annyi bajt okozott, hogy t. i. az Isten miért választotta el az egyiket, az az miért rendelte a jónak tevésére és az üdvösség élvezésére, a másikat pedig elvetette, az az vétkezésre és boldogtalanságra rendelte? mint hamisat egyszersűen vissza lehet utasítani“.

Végűl idézem Channing hatalmas beszédét a praedestinatio ellen. Ő ezt „koholmány“-nak nevezi. »Az hiszem,² írja — hogy ennél észszerűtlenebb tant nem lehetett volna kitalálni; sőt a mi még annál is rosszabb, ennek az iránya éppen oly erkölcstelen, mint a mily észszerűtlen. Ez arra szolgál, hogy az embereket Istentől és egymástól elidegenitse. Ha az emberek ezt egész komolysággal hinnék, a mi teljes lehetetlen, akkor borzalommal és utálattal tekintenének létezők szerzőjére s iszonyodással pillantanának embertársaikra. Ez feloszlatná a társadalmat. Ha az embereknek egymást teljesen megromlott lényeknek, megtestesűlt ördögöknek kellene tekinteniök, minden természetadta jóra valósság nélkül, a társadalom éppen olyan

¹ Lang H.: „Dogmatika“. 152. l.

² Channing E. V. i. m. II. köt. 78. l.

visszajesztő lenne, mint az oroszlánok barlangja vagy a víperák fészke. Kihalna minden bizalom, becsülés, szeretet s ezek nélkül a létnek érdeke, gyönyöre, beese elenyésznek. Minő fájdalom nyilal-lanék keresztül a szülő szívéen, ha neki mosolygó csecsemőjében oly erkölcsi lényt kellene látnia, a ki szüntelen és teljesen bünre hajlik, a kinek lelkében tömötten el van vetve az Isten és jószág iránti gyűlölet magva s a ki létét teremtője átkai alatt kezdette meg. Melyik jó ember kívánna szülő lenni, ha magzatának e végtelenül boldogtalan örökségbe kellene születni? Én azt állítom, hogy e tan erkölestelen irányú; azt azonban nem állítom, hogy ennek vallói erkölestelenek. Annyi igaz, hogy ezt senki sem hiszi, nem hiheti teljesen és úgy, a mint van. Én láttam, hogy ennek hivei épen olyan gyöngéd jóssággal mosolyogtak a csecsemőre, a kit az ő hitformájok egy kis démonná tett, mintha angyal lett volna; láttam, hogy oly szívesen és bizalmasan érintkeztek embertársaikkal, mintha a teljes megromlottság tana soha se hatott volna füleikbe. E tannak leg-gonoszabb eredménye tán az a tiszteletlenség, a melylyel ez a keresz-tény vallást illette. Én ohajtanám letörölni róla e tiszteletlenséget. A keresztény vallás semmi ilyes tant nem tanít. Hol találják azt fel önök az új testamentumban? Tanította-e ezt Jézus, midőn a kis gyermekeket karjaiba vette és megáldotta ezt mondván: „Ilyeneké a mennyeknek országa“. ? Tanította-e ezt Pál, midőn a pogányok-nak beszélt, a kiknek nincs törvényök vagy irott kijelentésök, de a kik a természetnél fogva teszik azt, a mi a törvényben van? A keresztény vallás keményen szól ugyan az emberi vétekről, de min-dig úgy bánik az emberekkel, mint oly lényekkel, a kiknek tehetsége van helyesen cselekedni és a kik teremtőjük gyönyörködése alatt jöttek létre“.

Habár a praedestinatiót Calvin tanította, mai napság az ő követői a reformátusok nem tanítják kátéjukban. Valószínű azért, mert nem hiszik. Az eredeti bünt azonban ők is tanítják. Nagy Péter¹ ezen kérdésre, hogy mi segít a megtérésben? így felel: „A megtérésben hathatósan segít minket az a hit „hogyha bűneinkből megtérünk, az Isten kegyelmes irányunkban a Jézus Krisztus érde-méért“. E tant az evangélikusok megigazulása tárgyalásakor igye-keztünk megvilágítani. Most ismétlésekbe nem bocsátkozunk. Tartha-tatlanságát, észszerütlen voltát elég meggyőzőleg kimutattuk.

¹ „Konfirmációi kisebb káté“, írta Nagy Péter. Kolozsvártt, 1885. 51. l.

Dávid Ferencz családja.

Alig néhány száraz, keveset mondó adatot tudunk e nagy reformator családi életéről és e néhány adatot is senki kritikailag meg nem rostálta.

Szeretik sokan őt szász eredetűnek mondani. Nekem úgy tetszik, inkább magyarnak érezte magát. Erre vall egész élete és fényes írói pályája.¹ Szülővárosa, hazája s a politikai magyar nemzet iránti kötelességét mindig lelkesen betöltötte és soha nemzetiségi torzalkodásban részt nem vett. Innen van az, hogy a szász szásznak, a magyar jó magyarnak tartotta őt. A templomban magyarul és németül prédikált. Az irodalom terén magyar és latin munkákat boesátott közre. Barátaival és alantasaival kizárólag latinul érintkezett. Német levelét vagy irodalmi művét nem ismerjük. Ezért választották meg oly nagy bizodalommal két ízben is a magyar egyházak superintendensének. Jó magyar nyelvére, kifejező szép stílusára, úgy látszik, ő maga is büszke volt. Ebben is elől akart járni papjai és hivei előtt. Tőle nem halljuk soha azt, mit az élemedett Heltai 1552. és 1565-ben csaknem szégyenkezve vall be: ne vegyék rosz neven tőle, hogy ő *együgyű és parasztképpen* ír magyarul; ezt a keveset is tizenhat esztendeig tanulta. Vagy a mit a mellőzött polgárvoltát mélyen érző ifjabb Heltai vág oda a nemes ifjagnak egy „magyar arithmetica“ kiadásakor: „Ezt megtanulhatod és élhetsz vele. Megboesáss pedig a vétkekről, mert én Magyar nem vagyok. Isten éltesse!“

Ha atyjától magyar neve mellett is szász vért örökölt, özvegy édes anyja földesuri jogokat gyakorolni, mint akármely magyar nemes asszony, szeretett. 1571. jan. 5-ről olvassuk a kolozsvári tanács végzéseit közt: „A plebánuş anyjának is egy deák bort koresmárol. Mind ezektől adószedő uraim vegyék meg az adót“. (Jakab, Kolozsvár tört. II. 210.) Aligha csalódnunk ítéletünkben, ha e merészséget kissé

¹ „Franciscus Davidis Hungarus“, — mondja Sand 1684-ben a *Bibliotheca Antitrinitariorum* 55. lapján. Magyarnak vallják őt Bock, Wallace s általában az összes külföldiek.